

LUKA OMLADIČ

Orwellova poslanica

Razmišljanje o Orwellu in romanu *Živalska farma*

Ko časi postanejo pasji, oblast prevzamejo svinje. Orwellovi moralizmi še zapeljujejo, a kakšen je njihov pravi domet danes? Veliki brat je že zdavnaj postal naš hišni ljubljenec in večerno televizijsko razvedrilo, nekakšen sram in užitek v prebavljivem grizljaju.

Ob Twitterju, Facebooku in pametnih telefonih se lahko metodam poseganja v intimo izvirnega Velikega brata le prizanesljivo nasmehnemo. In *Živalska farma*: kako resno ali subverzivno je besedilo še lahko v tem času?

Percepcija Orwella ima zanimivo zgodbo tudi v slovenski zgodovini. Na najbolj znanem montiranem političnem procesu pri nas l. 1947 (t. i. »Nagodetov proces«) je bila *Živalska farma* obremenilno gradivo proti enemu od obtoženih, Francu Snoju. Kot navaja Alenka Puhar v eseju *Orwellovo tihotapljenje na Kranjsko*, se je obtožnica v eni točki točki glasila, »da je od soobtoženega Furlan Borisa in Sirc Ljuba prejemal klevetniško literaturo v angleškem jeziku, po navodilih soobt. Furlan Borisa isto prevajal, razmnoževal na pisalni stroj ter razširjal ... knjigo pod naslovom 'Živalska farma'.« Ta »literarna« obtožba na Nagodetovem procesu je bila neresnična – Snoj je knjigo le bral, ne pa tudi prevajal.

Z *Živalsko farmo* pa se tako ali drugače niso ukvarjale le tajne službe na vzhodni strani železne zavese. V razvijajoči se hladni vojni in ob vedno močnejših protikomunističnih strahovih ZDA v začetku 50-ih let prejšnjega stoletja se je za Orwellovo delo zanimala tudi CIA. Seveda je *Živalska farma* vsaj na prvi, manifestni ravni, očiten Orwellov protest proti Stalinovi Sovjetski zvezi in smeri, v katero se je po njegovem videnju izrodila socialistična revolucija. Zgodovinar Daniel Leab je v študiji *Orwell Subverted: The CIA and the Filming of "Animal Farm"* (*Sprevrnjeni Orwell: CIA in snemanje Živalske farme*) iz l. 2007 prikazal fascinantno zgodbo o tem, kako je obveščevalna agencija neposredno sodelovala v produkciji britanskega animiranega filma po Orwellovi predlogi v režiji Joy Batchelor in Johna Halasa iz l. 1954. Sodelovanje prek krovne producerske družbe ni bilo le finančno: ker si je CIA obetala protikomunistično propagandno vrednost filma, je pri njegovem nastajanju aktivno sodelovala. Leab tako navaja, da so bili »investitorji« filma posebej

pozorni na čimbolj jasne aluzije na resnične osebe: »Napoleon je Stalin, Snowball (Kepca) je Trocki.« A ker je Trocki kljub rivalstvu s Stalinom še vedno komunist, s katerim naj se gledalec ne bi preveč identificiral, je bilo treba Orwellovo karakterizacijo malo spremeniti: »Investitorji so zahtevali, da je treba Kepco predstaviti kot ‚nepraktičnega vizionarja‘ in ‚fanatičnega intelektualca, čigar načrti, če bi uspeli, bi vodili v nič manjšo katastrofo, kot se je zgodila pod Napoleonom‘.«

Kritika stalinizma starega socialista Orwella je bila tako na neki način moteča za oboje: za slovenske staliniste, ki besedila najbrž niso brali, a so slišali, da je protikomunistično, in za njihove ameriške kolege, ki so slišali, da je besedilo protikomunistično, a so po natančnem branju ugotovili, da ga bo treba kar precej spremeniti, če naj bi služilo v namene ideološke propagande.

***

Živalska farma, prvič objavljena avgusta 1945, je besedilo, ki mu je Orwell pripisoval določen prelomni pomen v svojem pisanju: »Prva knjiga, v kateri sem ob popolnem zavedanju, kaj počnem, poskušal združiti politični namen in umetniški namen v celoto.« Še več, njegova »pravljica«, kakor je delo opredelil v podnaslovu, naj bi bila tako jasna in samoumevna, da je o njej izjavil: »Če ne govori sama zase, jo smatram za neuspeh.« Ironično je, da je to postalo besedilo, ki je prav v središču različnih interpretacij, kaj je resnični namen Orwellove kritike.

Eno najbolj eksplicitnih interpretacij lastnega dela je Orwell zapisal v predgovoru k izdaji *Živalske farme* v ukrajiniščini – seveda je šlo za izdajo s protisovjetskim nabojem, namenjeno ukrajinski imigraciji – l. 1947. Orwell piše:

»V zadnjem desetletju sem prišel do prepričanja, da je razgradnja sovjetskega mita nujna, če hočemo oživiti socialistično gibanje. Ob svoji vrnitvi iz Španije sem razmišljal o razkritju sovjetskega mita v obliki zgodbe, ki bi jo zlahka razumel skoraj vsakdo in ki bi jo bilo lahko prevajati v različne jezike. Toda natančna oblika zgodbe mi ni postala jasna do nekega dne (takrat sem živel v majhni vasi), ko sem videl majhnega fanta, starega morda deset let, ki je gnal ogromnega delavnega konja po ozki poti in ga udaril z bičem vsakokrat, ko se je žival hotela obrniti. Tedaj me je presunilo: če bi se živali le zavedle svoje moči, ne bi imeli več nobene oblasti nad njimi, in zavedel sem se, da ljudje izkoriščajo živali na precej enak način, kot bogati izkoriščajo proletariat. Lotil sem se torej analize Marxove teorije z vidika, ki bi ga lahko imela žival ...«

Orwell nadaljuje, da bi bil z vidika živali (če bi ga lahko izrazile) razredni boj med ljudmi le iluzija; zanje bi bilo pravo razredno nasprotje med živalmi in ljudmi. Ljudje so namreč, ne glede na to, kateremu razredu pripadajo, združeni v tem, da izkoriščajo živali, ki so pod njimi. Iz tega izhodišča si je zamislil prisposodbo o spodletelosti ruske revolucije. Izkoriščevalski razred je bil sicer odstranjen, ni pa bil odstranjen moralni vzrok izkoriščanja. To je želja po podreditvi in zaslužnjenju »živali«, ki so pod nami in ki jih vselej najdemo, če se nam za to le ponudi priložnost in moč.

Po pravici povedano je tovrstna »analiza Marxove teorije« razreda in razrednega boja precej šibka. Tudi zgodovinsko gledano neuspeha ruske revolucije in sovjetskega socializma glede emancipacije in osvoboditve ljudi ni mogoče preprosto razložiti z nastankom novega izkoriščevalskega razreda, ki bi po revoluciji zamenjal starega. Glede tega je pravzaprav tudi sam Orwell veliko bolj pronicljiv v 1984, kjer predstavi mehanizme totalitarne kontrole in izkoriščanja na subtilnejši in tudi bolj realističen način kot v *Živalski farmi* – totalitarizem je veliko bolj kompleksen in ga ni mogoče zvesti na problem »svinj na oblasti«.

Tako marksistični literarni teoretik Terry Eagleton, ki sicer Orwella duhovito brani pred preveč zavzetimi kritiki, o njegovem marksizmu pripominja, da Orwellov neposredni stik z Marxom oziroma z Marxovo teorijo ni segal dosti dlje od pudla, ki ga je poimenoval po njem. A vendar, pravi Eagleton, so Orwellove moralistične prisposode na neki poseben način blizu duhu Marxa in njegove kritike kapitalizma: »Kjer so kontinentalni Evropejci imeli marksizem, smo imeli mi Angleži moralizem. ... Socialistična prihodnost ni zgolj nebulozen utopični ideal, temveč je na neki način imanentno prisotna v sedanosti, in ne bi imela vrednosti, če ne bi bila. Orwell je bil natančno tiste vrste radikalec, ki precej ironično, v tem pogledu sploh ni bil tako drugačen od Marxa.«

V nekem smislu torej moč Orwellove pravljice ni v tem, kar avtor misli, da počne (vsaj v »ukrajinski razlagi«, kjer *Živalsko farmo* povezuje z interpretacijo teze o razrednem boju), ampak v mnogo preprostejšem, intuitivnem moralizmu basni, ki jo podaja. *Živalska farma* za Orwella nikakor ne pomeni odpoved cilju in idealu socialistične revolucije, kakor dokazujejo njegova številna pojasnila. Nasprotno, meni, da mora sovjetski socializem in Stalina izpostaviti moralni kritiki prav zato, da bi rešil socializem, za katerega se sam zavzema. To je Orwellov moralizem, o katerem govori Eagleton in ki je Orwella tudi odtujil bolj »strateško« razmišljajočim glavnim tokovom zahodne marksistične levice, ki se je kritiki stalinizma in Sovjetske zveze, kot je znano, s pomembnimi izjemami izogibala še do svoje kulminacije in zatona po maju 1968. Po svoje je ironično, da je *Živalska farma*, ki bi lahko nastopala tudi kot zgodnji primer samokritičnega pogleda levice na politični razvoj socializma, svoj kulturni status pridobila predvsem kot protisocialistično berilo.

Ob tem njegov neizprosni pogled moralista nikakor ni bil usmerjen samo proti Sovjetski zvezi ali Nemčiji. Lahko si predstavljamo, kako uničujoče kritično je moral zveneti njegov zapis v eseju *Lev in Samorog* iz leta 1941 sredi nemškega obstreljevanja Anglije:

»Če bi bilo žrtvovanje vseh enako, bi bila morala dežele, kot je Anglija, verjetno nezlomljiva. Toda sedaj se ne moremo opreti na nič drugega kot na tradicionalni patriotizem, ki je tu sicer večji kot drugje, toda ne neskončen. Slej ko prej se bomo morali soočiti z nekom, ki bo dejal: «Saj mi pod Hitlerjem ne bi bilo nič slabše.» A kaj mu lahko odgovorimo – kaj mu lahko odgovorimo in pričakujemo, da bo poslušal –, če navadni vojaki tvegajo svoje življenje za dnevno plačilo v drobižu, debela gospa s pekinžanom v naročju pa se naokoli prevaža v rolls-royceu. ... *Ta gospa v rolls-royceu bolj škodi morali kot cela flota Göringovih bombnikov.*«

Slavni stavek o gospe v rolls-royceu je ključen za razumevanje »nauka«, ki ga je Orwell želel vložiti v pravljico o živalski farmi. Tisto, kar prepoznava kot najbolj škodljivo za moralo medvojne Anglije, je natančno občutek in dejstvo neenakosti. *Družbena neenakost*, poosebljena v podobi aristokratske gospe, ki za skupnost ne žrtvuje nič, in delavskega proletariata, ki žrtvuje vse, je tisto, kar temeljno razkraja družbo. To grozi (še ena temna Orwellova podoba), da bo spodkopalo tla patriotizmu in osnovni lojalnosti državljanov do demokracije, saj se ti vprašajo, ali se je za tako nepravilno družbo sploh vredno boriti, četudi je na drugi strani absolutno zlo, kot je Hitler.

To je tisto, kar spodkoplje in nazadnje pokoplje živalsko revolucijo. Emancipatorno vodilo živalske revolucije »Vse živali so enakopravne« (v angl. izvirniku »All animals are equal«) degenerira v svoje popolno nasprotje, v parolo, ki opravičuje neenakost in izkoriščanje – »Vse živali so enakopravne, a nekatere so enakopravnejše«

(»All animals are equal, but some animals are more equal than others«). To je tudi morala Orwellove zgodbe: če je Sovjetsko zvezo in stalinizem potrebno obsoditi, je to zato, ker je izdala (za Orwella) osnovni ideal in razlog revolucije, enakost. Za Orwella, moralističnega in egalitarnega socialista, to predstavlja temeljni prekršek. Protisovjetski pamflet je zanj nujen prav zato, da bi zase ohranil moralno opravičilo revolucije in socializma. *Tam* je namreč revolucija zašla iz prave smeri in izdala samo sebe.

Ironija zgodbe je, da je *Živalska farma*, ki jo je Orwell očitno zasnoval kot osebno moralno upravičenje, zakaj še ostati egalitarni socialist (prek prikaza napake, ki naj bi jo storili revolucionarji *tam*), praktično takoj zaživela kot šolsko besedilo nasprotovanja revoluciji ali celo v sistematično propagandni vlogi, kot je odkril Leab. Ironija zato, ker največji

nasprotniki socializma prav gotovo ne bi pristali na Orwellov osnovni moralni imperativ – enakost. Gospa Thatcher, moralna in politična junakinja danes vladajoče ekonomsko-politične ideologije – imenujmo jo neoliberalizem –, je imela kaj povedati o enakosti. V nasprotju s stališčem Thomasa Jeffersona baronica Thatcher meni, da ljudje pač nismo ustvarjeni enaki; in če se komu to zdi nepravilno – življenje je pač takšno. Besede, za katere si zlahka predstavljamo, da si jih v brado zamrmra Orwellova gospa v rolls-royceu. Bi politike, ki trenutno vodijo našo evropsko usodo, radi povprašali o teh zadevah? Morda celo po kakšnem komentarju o razumevanju Orwella?

Nazadnje se morajo oglasiti živali. Orwell je seveda v svojem opusu ustvaril nekaj najbolj izrazitih živalskih likov literature 20.stol.: podgane iz 1984, podivjani slon iz eseja *Ustreliti slona*, celotna menažerija *Živalske farme*. Vendar Orwell v resnici ni avtor, ki bi sistematično raziskoval globlje plasti meja med človeškim in živalskim in revolucionarne potenciale prehajanja enega v drugo. Ne kot recimo *Kafka*, katerega živalsko-metamorfično literaturo opisujeta Deleuze in Guattari: »Kafkove živali se nikoli ne navezujejo na mitologijo in ne vodijo k arhetipom, ampak so skladne samo z doseženimi stopnjami poživaljenja, s conami osvobojenih intenzitet, v katerih se tako vsebine kot izrazi otresejo svojih form, označevalca, ki jih je formaliziral.«

Deleuze in Guattari želita povedati, da obstaja dimenzija pisanja o živalih, ki je onstran klasične vloge živali v basni ali v arhetipski metafori, kjer žival označuje določeno karakteristiko. Žival za Kafko nič ne *pomeni*, je onstran človeškega kot čista intenzivnost: »So samo še gibanje, vibracija, prago: živali, mravlje, psi, opice, ščurki se razlikujejo samo po takem ali drugačnem pragu, po takih ali drugačnih vibracijah ...« Zato v naslednjem koraku, ko gre za prehajanje človeškega v živalsko in obratno, ne govorimo o basni ali o metamorfozi v Ovidijevem smislu. Kafkova metamorfoza (npr. postati hrošč) je nekaj precej bolj korenitega. Je, z besedami Deleuza in Guattarija, *smer bega*, v resnici edina strategija, ki je – vsaj za Gregorja Samsa – zares revolucionarna.

Kljub vsej naklonjenosti do Orwella, zaradi katere smo poskušali pokazati, da *Živalska farma* ni kontra-revolucionarno besedilo, moramo namreč priznati, da ga v resnici težko označimo za pro-revolucionarnega. Klasična forma moralne basni o živalih – ali pravljice, *fairy tail*, kot besedilo podnaslovi Orwell – je omejujoča, ne odpre vseh potencialov intenzivnosti, ki jih omogoča metamorfoza v žival. Ampak ali ni prav lutka od vseh gledaliških form najbolj primerna, da odpre pot *postajanja*? *Živalsko farmo* zato morda tokrat lahko gledamo kot pot fizične transformacije, ki je nobeno gledališče ne omogoča v takšni meri kot lutkovno. To predstavlja veliko pričakovanje, tudi za Orwellova temnega.

ANDREJ ROZMAN ROZA

O mojem delu na tej kmetiji

Mnogi so prepričani, da pisanje po naročilu ni ustvarjalno početje. Sam se s tem nikakor ne strinjam. To, da mi drugi predlagajo, katere teme naj se lotim ali katero besedilo naj dramtiziram, imam namreč za eno največjih sreč v svojem pisateljskem življenju. Ko mi je Vito nekoč davno predlagal, da bi napisal posodobitev *Tartuffa*, ali Davor, naj napišem libreto za opero o Neronu, ali Andrej, naj napišem sodobno zgodbo na način pravlјice o repi velikanki, so bile to vzpodbude, ki me niso v ničemer omejevale, ampak so mi zgolj odprle vrata, ki jih sam ne bi našel. Kar sem počel za temi vrati, je bilo zmeraj prepuščeno moji domišljiji in ustvarjalnosti natanko toliko, kot bi bilo, če bi tudi vrata našel sam. Sodelavci so me opozarjali na šibke točke mojega besedila, jaz pa sem se ali strinjal ali pa upiral in boril za svoj prav. Vsakemu od njih pa sem bil hvaležen, da mi je dal priložnost, da podrobneje spoznam še en del tega neskončno velikega in še vedno neumorno rastočega sveta, v katerem je včasih že povsem zabrisana meja med resničnostjo in fikcijo.

Tako sem bil tudi tokrat, ko me je Jera vprašala, ali bi napisal dramatizacijo *Živalske farme*, najprej hvaležen za možnost, da se podrobneje seznanim z besedilom, ki sem ga poznal zelo površno. Ker sem bil prepričan, da je Orwellova satira predvsem ostra kritika družbenih razmer v nekdanji Sovjetski zvezi in državah, ki jim je vladala komunistična partija, mi je bilo povsem jasno, da bom moral zgodbo nekoliko spremenit in jo napraviti primerno za današnje potrebe. Ob ponovnem branju pa sem na svoje presenečenje odkril, da to ne bo potrebno, saj je satira na račun Stalinove Rusije presenetljivo primerna tudi za naš čas. Bolj kot o komunizmu namreč govori o samoprevari ljudi, hočem reči živali, da bo njihova družba bolj pravična in uspešna, če si bodo vladale same, in o zlorabi oblasti pod krinko prizadevanja za boljšo skupno prihodnost.

Ko sem to ugotovil, sem se dramatizacije lotil z veselim pričakovanjem že kar nesramno lahkega dela. Zmanjšat bom moral število oseb in prizorišč ter vse skupaj razdeliti na prizore, pa bo. A sem se spet zmotil. Naletel sem na cel kup drobnih nelogičnosti, ki me kot bralca niso motile. Razlog ni bil v Orwellovi površnosti, ampak v tem, da gre za satiro, ki s pomočjo prisposodbe govori o konkretnih zgodovinskih dogodkih. Čeprav je Orwellova zgodba še vedno aktualna prav zato, ker v svojem bistvu ne govori samo o Sovjetski zvezi,